

**O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O`RTA
MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI

“BUXGALTERIYA HISOBI” KAFEDRASI

XAYDAROVA NARGIZA ANVAROVNA

“BUXGALTERIYA HISOBIGA KIRISH” FANIDAN

O`QUV QO`LLANMA

Toshkent – 2022

Taqrizchilar: i.f.d., dots. B.Yu.Maxsudov

PhD., dots. A.Ostonoqulov

Xaydarova N.A. «Buxgalteriya hisobiga kirish». O`quv qo`llanma.-T «Fan va texnologiya» 2022, 215 bet

Ushbu o`quv qo`llanma 5230900-«Buxgalteriya hisobi va audib» bakalavriat ta`lim yo`nalishining namunaviy dasturi asosida yozilgan. Muallif buxgalteriya hisobining asosiy tamoyillarini, uning bozor iqtisodiyoti sharoitidagi rolini batafsil bayon etgan va tahlil qilgan. Shuningdek, hisobning ahamiyati va axborotdan foydalanuvchilarning har xil toifalari uchun taqdim etiladigan ma`lumotlarga qisman to`xtalgan. Buxgalteriya hisobining mohiyati, maqsadi va vazifalari, predmeti va uslubi, balansning mohiyati va tuzilishi bozor iqtisodiyoti sharoitidan kelib chiqqan holda yoritilgan. Buxgalteriya hisobining schotlari va ikki yoqlama yozuv, analitik va sintetik hisobning xususiyatlari kabi o`zlashtirish murakkab bo`lgan masalalar tushunarli va batafsil bayon qilingan. Bozor iqtisodiyoti sharoiti uchun aktivlarni baholash, kal`kulatsiyalash uslublari va ta`minot, ishlab chiqarish hamda sotish jarayonlarini hisobga olishning xususiyatlarini yoritish muhim o`rin egallagan. Hujjatlashtirish, inventarizatsiya, hisob registrlari va shakllari, buxgalteriya hisobotining mohiyati va ahamiyati yetarli darajada bayon etilgan. Korxonaning hisob siyosati, buxgalteriya hisobini milliy va xalqaro standartlarga muvofiq isloh qilish masalalari alohida o`rin tutadi. O`quv qo`llanma 60410100-«Buxgalteriya hisobi va audib» bakalavriat ta`lim yo`nalishi talabalari uchun mo`ljallangan.

KIRISH

Respublikamiz oliy va o`rta maxsus o`quv yurtlarida o`qitilayotgan iqtisodiy fanlar ichida “Buxgalteriya hisobiga kirish” fani ham muhim o`rinlardan biri hisoblanadi.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar, ularni chuqurlashtirish tarmoqni sifatli mahsulot ishlab chiqarishga yo`naltirish o`z navbatida iqtisodiy madaniyatni to`g`ri shakllantirishga, iqtisodiy tejamkorlikka rioya qilish, iqtisodiyot ilmiga, kadrlarga bo`lgan munosabat Respublikamizda mustaqillikdan keyingina ijobiy tomonga o`zgardi.

O`zbekiston Respublikasida qabul qilingan «Ta`lim to`g`risida»gi qonun yoki avlodni tarbiyalashga alohida e`tibor berishni, ularni ma`naviy barkamol qilib tarbiyalashga alohida e`tibor berishni talab qilmoqda. Belgilangan vazifalarni hal qilinishining, iqtisodiyotni barqarorlashtirishda hisob-kitob ishlarini yuritish, uni to`g`ri tashkil qilish alohida ahamiyatlidir. Chunki buxgalteriya hisobi ko`rsatkichlarida korxonaning asosiy va oborot (aylanma) mablag`larining holati, ulardan to`g`ri foydalanish, mahsulot tannarxini arzonlashtirish, harajatlarni tejash, mehnat unumdorligini oshirish imkoniyatlari yaqqol namoyon bo`ladi. Demak, birinchi xulosa shuki, korxonalar va tashkilotlarning faoliyatlari bevosita buxgalteriya hisobi ko`rsatkichlari asosida o`rganiladi va tashkilot mablag`larining joylanishi va tashkil topish manbaalari bo`yicha to`liqligi nazorat qilinadi.

Respublikamiz miqyosida buxgalteriya hisobi va hisobotni tashkil qilishga, uni xalqaro andozalarga moslashtirishga alohida e`tibor berilmoqda. Respublikamizda «Buxgalteriya hisobi to`g`risida»gi qonunning qabul qilinishi bu sohaga bo`lgan e`tiborni yanada kuchaytirdi. Qonunni 5-moddasida «Buxgalteriya hisobi va hisobotni tartibga solish, buxgalteriya hisobi standartlarini ishlab chiqish va tasdiqlash» O`zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi zimmasiga yuklatilgandir.

“Buxgalteriya hisobi va audit” ta`lim yo`nalishlari bo`yicha ta`lim olayotgan talabalar uchun bu fan tayanch kurs sifatida o`qitiladi. E`tiboringizga havola

etilayotgan o`quv qo`llanma ushbu fanning o`quv dasturiga muvofiq tayyorlangan bo`lib, unda uning jamiyatda tutgan o`rni, metodologiyasi, tashkil etish bo`yicha nazariy va amaliy masalalar yoritilgan.

Talabalarga mazkur fan xususiyatlari doirasida iqtisodiyotni rivojlantirishning asosiy ustuvor yo`nalishlarini puxta o`zlashtirishlari, mavjud resurslardan samarali foydalanishlari hamda ularga ijodiy yondashishlarini ta`minlash fanning oldida turgan asosiy vazifalaridan biridir.

Buxgalteriya hisobi sohasidagi bilimlar nafaqat bo`lajak buxgalterlar uchun kerak. Professorlar faoliyatini biznes bilan bog`laydigan har bir kishi, bu intizomni o`rganishga jiddiy e`tibor berilishi kerak. Buxgalteriya hisobining metodologik asoslarini tushunish boshqa moliya-xo`jalik fanlarini chuqurroq o`zlashtirish va xo`jalik amaliyotida yuzaga keladigan muammolarni malakali hal etishning muhim shartidir. “Buxgalteriya hisobiga kirish” fanining asosiy maqsadi buxgalteriya hisobini rivojlantirish konsepsiyasini amalga oshirish jarayonini, iqtisodiyotni boshqarish hamda iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishda buxgalteriya hisobi tizimining o`rni, ahamiyati borasidagi g`oyalarni talabalar ongida shakllantirishdan iborat.

Shularni hisobga olgan holda muallif siz aziz o`quvchilarga “Buxgalteriya hisobi nazariyasi” o`quv-uslubiy majmua taqdim qilmoqdalar. Ma`ruzalar matni “Iqtisodiyot” mutaxassisligida ta`lim olayotgan bakalavrlarga mo`ljallangan bo`lib, ular uchun tasdiqlangan o`quv rejasi, buxgalteriya xisobi yangi schyotlar rejasi, BHMA asosida yozilgan.

Ushbu “Buxgalteriya hisobiga kirish” fani ikkinchi kursning birinchi semestrda o`qitiladi. Talabalarga xo`jalik yurituvchi sub`ektlarda buxgalteriya hisobi bo`yicha nazariy bilimlarni hosil qilish va ularni amaliyotga qo`llashni o`rgatishdan iboratdir.

Buxgalteriya hisobiga kirish fani quyidagi tarkibiy tuzilmadan iborat: Buxgalteriya hisobiga kirish fanining predmeti va metodi, iqtisodiyotga kirish,

predmeti, maqsadi, ishlab chiqarish jarayoni va uning natijalari, iqtisodiy tizimlar va mulkchilik, tovar-pul munosabatlari.

Buxgalteriya balansi, uning tuzilishi va mazmuni

Schyotlar tizimi va ikkiyoqlama yozuv.

Baholash va kalkulyasiya.

Biznes jarayonlari hisobining tamoyillari..

Hujjatlashtirish va inventarizasiya.

Buxgalteriya hisobining registrlari va shakllari.

Buxgalteriya (Moliyaviy) hisoboti. Buxgalteriya hisoboti haqida tushuncha, uning ahamiyati va mohiyati.

Buxgalteriya hisobini tashkil etish kabi jarayonlar ko`rib chiqiladi.

1-MAVZU: BUXGALTERIYA HISOBIGA KIRISH FANINING PREDMETI VA METODI

1.1. Xo`jalik hisobi to`g`risida umumiy tushuncha va unga qo`yiladigan talablar.

Mamlakatni modernizatsiya qilish va iqtisodiy-ijtimoiy rivojlantirish, innovatsiya jarayonlarini jadallashtirish va bozor iqtisodiyoti sharoitida ishlab chiqarish samaradorligini oshirish muhim ahamiyatga ega. Iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida asosiy e`tiborni moddiy, mehnat va moliyaviy resurslardan oqilona va samarali foydalanishga, unumsiz sarflarni va nobudgarchiliklarni bartaraf qilishga qaratmoq kerak. Bunday ulkan ishlarni amalga oshirishda buxgalteriya hisobining roli beqiyosdir.

Ma`lumki, jamiyat taraqqiyotining asosini moddiy ne`matlar ishlab chiqarishni tashkil etadi. Bu jarayonda:

- kishilar iste`mol buyumlarini; oziq-ovqat, kiyim-kechak, poyabzal hamda mehnat vositalarini;
- mashinalar, inshootlar, asbob-uskunalar va hokazolar yaratadilar.

Ishlab chiqarishdan olingan mahsulotlar esa sotiladi, taqsimlanadi va iste`mol qilinadi. Bunday uzluksiz davom etadigan ishlab chiqarish, sotish (ayirboshlash) va iste`mol jarayonlari ijtimoiy takror ishlab chiqarishning mohiyatini tashkil etadi.

Ijtimoiy takror ishlab chiqarish jarayonlarini boshqarish uchun esa ulami muntazam ravishda nazorat qilib, ushbu jarayonlarda sodir bo`layotgan miqdor va sifat o`zgarishlarini tavsiflovchi ko`rsatkichlarga ega bo`lish kerak.

Ijtimoiy takror ishlab chiqarish jarayonlari mazmunan xo`jalik yurituvchi sub`yektlarda sodir bo`ladigan jarayonlar yig`indisidan iboratdir. Shuning uchun iqtisodiyotning ayrim bo`g`inlaridagi ishlab chiqarish, sotish, ayirboshlash va iste`mol jarayonlarini tavsiflovchi miqdor ko`rsatkichlarining yig`indisi takror ishlab chiqarish jarayonlari va ijtimoiy turmushdagi boshqa jarayonlarni butunligicha tavsiflay oladi. Xo`jalik jarayonlarini va ularning natijalarini nazorat qilish *kuzatish, o`lchash va ro`yxatga olish* orqali amalga oshiriladi. Kuzatish

orqali korxonalar va tashkilotlarning moliya-xo`jalik faoliyatini tashkil etuvchi ko`p sonli va turli xil faktlarga ega bo`linadi. Bu faktlarni esa ma'lum o`lchov birliklarida ifodalash hamda tegishli ravishda guruhlariga ajratib ro`yxatga olib borish zarur. Shu tariqa xo`jalik faoliyatiga baho berish uchun zarur ma'lumotlarga ega bo`linadi.

Shunday qilib, hisob yuritish xo`jalik faoliyatini boshqarish, keng ma'noda esa butun ijtimoiy ishlab chiqarishni, ya'ni jamiyatni boshqarish uchun zarur ekan. Boshqacha qilib aytganda, hisobot yuritish deb ijtimoiy takror ishlab chiqarish jarayonlarini nazorat qilish va ularni boshqarishni ta'minlash maqsadida, bu jarayonlarni miqdor jihatdan aks ettirib, sifat jihatdan tavsiflashga aytiladi. Demak, hisob yuritish boshqarishning ajralmas qismi ekan.

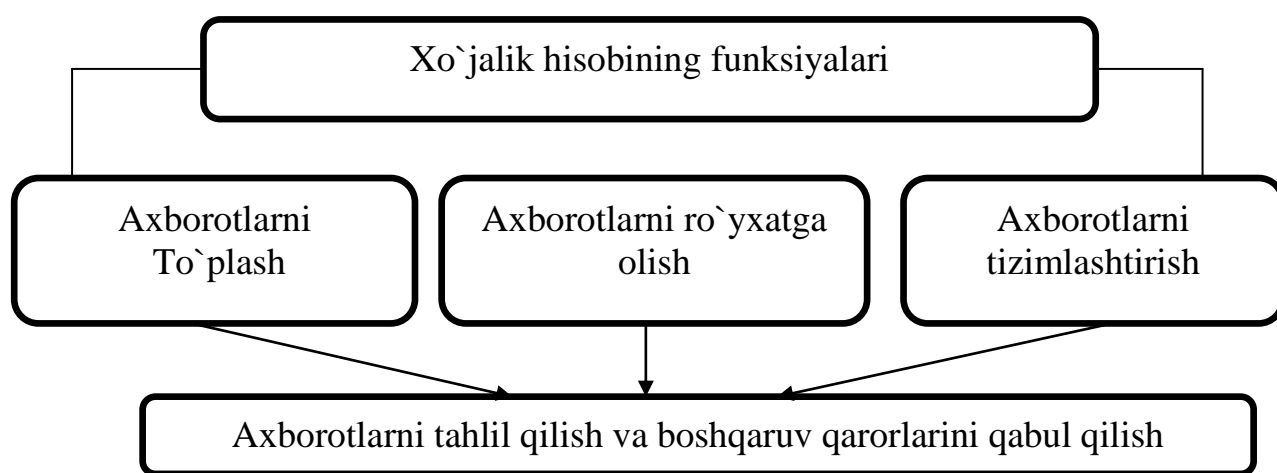
Kishilik jamiyatining dastlabki bosqichlarida hisob butun jamoaga ishlab chiqarish va iste'mol uchun qanday mehnat qurollari va mehnat buyumlari zarurligini bilish maqsadida kerak bo`lgan bo`lsa, jamiyat sinflarga bo`lingandan keyingi ijtimoiy-iqtisodiy bosqichlarda esa hukmron sinfnings manfaatini himoya qilib kelgan. Boshqacha qilib aytganda, sinflar mavjud jamiyatda hisob yuritish o`zgarib, takomillashib va uning roli oshib borgan. Bozor munosabatlarini rivojlantirish bo`yicha hukumat qabul qilgan qarorlarni hayotga tadbiiq qilishda, korxonalarini xususiylashtirish va tadbirkorlikni rivojlantirish sharoitida hisob va statistikaning roli yana ham oshib bormoqda. Bunday ulkan vazifalarni amalga oshirish uchun hisob ma'lumotlariga ishlov berishni kompyuterlashtirish, hisobning ilg`or shakl va uslublarini qo`llash, hisob ishlariga sarflanadigan mablag`lar va mehnat sarflarini kamaytirishga erishish zarur.

Har bir xo`jalik fakti hisobda korxonalar faoliyatining ham miqdor, ham sifat jihatlarini tavsiflaydigan ko`rsatkichlarga aylanadi. Bular ayrim mahsulot turlarining haqiqiy tannarxi, korxonalar faoliyatining moliyaviy natijalari va boshqalar.

Xo`jalik hisobi xo`jalik yurituvchi sub'yektni boshqarishda foydalaniladigan axborot tizimidan iborat bo`lib, unda korxonalar faoliyatida sodir bo`ladigan barcha

jarayonlar va hisob obyektlarining holati to'g'risidagi miqdor va sifat ko'rsatkichlari haqidagi axborotlar ma'lum qoidalar va standartlar bo'yicha ularni boshqarish uchun ilmiy asoslangan qoidalarga muvofiq qayd qilinadi, o'lchanadi, ishlov beriladi, to'planadi va guruhlanadi. Xo'jalik hisobi keng qamrovli va to'laqonli bo'lishi hamda korxonada iqtisodiyotini boshqarish vazifalari to'liq va o'z vaqtida amalga oshirishga yo'naltirilgan, ya'ni boshqaruv tizimi uchun foydali bo'lishi lozim.

Xo'jalik hisobining mohiyatini uning funksiyalari orqali mufassal ochib berish mumkin (1-rasm)

1-rasm. Xo'jalik hisobining funksiyalari.

Xo'jalik hisobi keng ma'noda boshqaruv funksiyasi bo'lib, kishilik jamiyatining dastlabki bosqiclarida yoq ijtimoiy foydali mehnatning mustaqil turi sifatida ajralib chiqqan.

Xo'jalik hisobi hamma vaqt, har qanday ijtimoiy-iqtisodiy tuzumda ham, o'zining mohiyatiga ko'ra boshqaruv apparatini axborot bilan ta'minlashga mo'ljallangan.

Shunday qilib, xo'jalik hisobi - xo'jalik faktlarini, hodisalarini va jarayonlarini boshqarish, nazorat va tahlil qilish maqsadida ularni kuzatish, o'lchash, ro'yxatga olish va umumlashtirish tizimidir. Xo'jalik hisobi negizida uchala hisob turining (*operativ, statistik va buxgalterlik*) o'zaro bog'liqligini

ifodalaydigan boshqaruv ob'jektining faoliyat ko'rsatish modeli tuziladi. Ular birbirlarini o'zaro to'ldiradilar va ko'p hollarda bir xil axborotlardan foydalanadilar.

1.2. Hisob turlari: tezkor (operativ), statistik va buxgalteriya hisobi.

Buxgalteriya hisobi korxonalar, tashkilot va muassasalarda yuritiladi va ijtimoiy mahsulotni takror ishlab chiqarish hisoblangan xo'jalik faoliyatini kuzatish va boshqarish uchun xizmat qiladi. Ijtimoiy mahsulotni takror ishlab chiqarish hamma sohalarini, ya'ni ishlab chiqarish va noishlab chiqarish sohalarini ham o'z ichiga oladi.

Ishlab chiqarish sohasi (moddiy ishlab chiqarish sohasi) ga moddiy boyliklarni ishlab chiqaruvchi (sanoat, qishloq xo'jaligi, qurilish va boshqalar) hamda moddiy boyliklarni ishlab chiqaruvchilardan istemolchilarga etkazib berish bilan band bo'lgan (savdo va umumiy ovqatlanish) tarmoqlari kiradi.

Ijtimoiy mahsulotni takror ishlab chiqarish bu yerda korxonaning fondlaridan, ya'ni ishlab chiqarish faoliyati uchun zarur bo'lgan moddiy va pul mablag'laridan foydalanish yo'li bilan amalga oshiriladi. Mulkchilikning har xil shakllaridagi korxonalariga zarur bo'lgan mablag'lar ma'lum manbalar (davlatniki-davlat resurslari hisobidan, jamoaniki pay badallari hisobidan, aksiyadorniki - aksiyadorlar resurslari hisobidan va qo'shma korxonalarini - muassislarning badallari hisobidan) hisobidan shakllanadi. Ishlab chiqarish, taqsimot, ayirboshlash va iste'mol jarayonlariga xizmat qilaturib, korxonalar fondlarining uzluksiz doirada aylanishini amalga oshiradi. Shuning uchun buxgalteriya hisobi bu yerda moddiy boyliklarni yaratishga yo'naltirilgan ishlab chiqarish ayirboshlash jarayonidagi korxonaning fondlari (mablag'lari)ning holatlari va ulardan foydalanishni samarali boshqarish uchun zarur bo'lgan axborotni shakllantiradi.

Noishlab chiqarish sohasini aholiga xizmatlar bajaruvchi tarmoqlar tashkil qiladi. Bularga sog'liqni saqlash, xalq ta'limi, san'at hamda davlat boshqarmalari va mudofaa muassasalari kiradi. Noishlab chiqarish sohasida, garchi unda amalga

o'shirilayotgan faoliyat takror ishlab chiqarishga yordamlashib, undagi mehnat ijtimoiy foydalilik bo'lsa ham, ijtimoiy mahsulot yaratilmaydi.

Noishlab chiqarish sohasining tashkilotlari va muassasalari xo'jalik faoliyatlari ularga davlat byudjetidan ajratilgan mablag'larni qarzlarning funksiyalarini bajarishda samarali foydalanish boshqarishdan iborat. Shunday qilib, davlat sektorining noishlab chiqarish sohasida moddiy ishlab chiqarish sohasida yaratilgan ijtimoiy mahsulotni taqsimoti (qayta taqsimoti) va iste'moli sodir bo'ladi. Demak, buxgalteriya hisobi shu sohaning tashkilotlari va muassasalariga ularning maqsadlariga muvofiq ajratilgan mablag'larning mavjudligi va sarflanishi haqidagi axborotni shakllantiradi.

Ijtimoiy mahsulotni takror ishlab chiqarishdan tashqari buxgalteriya hisobida ishlab chiqarish kuchlari va ishlab chiqarish munosabatlarini takror ishlab chiqarish ham aks ettiriladi.

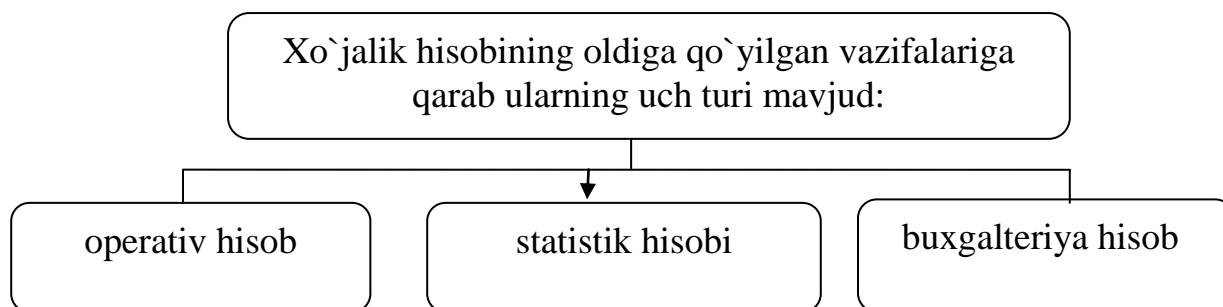
Xo'jalik hisobining vazifalari iqtisodiyot rivojlanishining xar bir bosqichida amalga oshirilayotgan xo'jalik siyosati bilan belgilanadi va quyidagilardan:

- hisobda aks ettiriladigan obektlarni boshqarish uchun ma'lumotlarni yig'ish, ularni filtrlash va kerakli axborotni shakllantirish;
- korxonalar faoliyati natijalari haqidagi axborotni o'lchash va taqdim etish;
- soliq organlariga mahalliy soliqlar, ish haqiga olinadigan soliqlar va ijtimoiy sug'urtaga ajratmalar, pensiya fondlari, ish bilan ta'minlash fondi, mulklar, transport vositalariga soliqlar, aksiz yig'imlari va qo'shilgan qiymat soliqlari va xokazolar bo'yicha to'lovlarning to'g'riligini nazorat qilish;
- xo'jalik hisobini mustahkamlashga yordam berish;
- xo'jalik operatsiyalarini samarali boshqarishdan iboratdir;

Yuqorida keltirilgan vazifalardan tashqari xalq xo'jalik hisobi boshqa vazifalarni ham bajaradi. Xo'jalikdagi imkoniyatlarni yuzaga chiqarish va ulardan foydalanishga ta'sir ko'rsatadi. Uning ma'lumotlari bo'yicha ishlab chiqarishni kengaytirish imkoniyatlari, asbob-uskunalaridan foydalanishni yaxshilash, mablag'larni unumsiz sarflash sabablari aniqlanadi, korxonalar xo'jalik faoliyatidagi

kamchiliklarni bartaraf qilish va uni yaxshilash yo`llari belgilanadi.

Buxgalteriya hisobi butun mamlakat bo`yicha hamda har bir korxonada, tashkilot va muassasa bo`yicha belgilangan ishlab chiqarish dasturining bajarilishini aks ettiradi.

Operativ hisob - ayrim xo`jalik operatsiyalari va jarayonlarini bevosita ular sodir bo`layotgan vaqtida boshqarish maqsadida joriy kuzatish va nazorat qilish tizimi bo`lib hisoblanadi. Bu hisobning korxonada va uning tarkibiy bo`linmalariga joriy rahbarlik qilish maqsadida ma`lumotlarni operativ ravishda olish va ulardan foydalanish uning farq qiladigan belgisi hisoblanadi.

Operativ hisob turli-tuman xo`jalik operatsiyalarni o`z ichiga olib, asosan ishlab chiqarish - texnika xususiyatidagi ko`rsatkichlar bilan ta`minlaydi. U mahsulot ishlab chiqarish bo`yicha topshiriqlarning bajarilayotganligi, xarajatlar normativlaridan kundalik chetga chiqishlar, ish kuchidan foydalanish va asbob-uskunalarining yuklanganlik darajasi, shartnomalarga rioya qilinishi - mol etkazib beruvchilar va xaridorlar bilan tuzilgan kontraktlarning bajarilishi haqidagi ma`lumotlar bilan ta`minlaydi.

Operativ hisobda o`lchovlarning hamma turlari - moddiy, mehnat va qiymat o`lchovlaridan foydalaniladi. Lekin hisobning bu turi asosan bir turdagi operatsiyalarni aks ettirganligi va undan umumlashtirilgan ko`rsatkichlar talab qilinmaganligi sababli, unda asosan moddiy va mehnat o`lchovlaridan foydalaniladi.

Nazoratning operativligini ta`minlash uchun xo`jalik operatsiyalarining

borishi haqidagi axborotni tezroq olish kerak bo`ladi. Shuning uchun operativ hisobning ma'lumotlari iloji boricha osonroq yo`l bilan qayd qilinishi mumkin. Ularni bevosita kuzatish yo`li bilan etkazishadi, telefon, faks, modem orqali, kompyuter aloqasi yordamida va boshqa yo`llar bilan xabar qilishadi. Hozirgi vaqtda operativ axborotni olish uchun mexanika va avtomatik o`lchov, tartibga soluvchi asboblardan foydalanish tobora kengayib bormoqda. Hisobni bunday tashkil qilish xo`jalik operatsiyalarining borishi ustidan ularning amalga oshirilishi vaqtida bevosita boshqarish imkonini beradi.

Operativ hisobning ma'lumotlaridan mutloq aniqlik talab etilmaydi, chunki ularning asosiy vazifasi - kuzatilayotgan ob'ektlarda sodir bo`layotgan o`zgarishlarni tezlik bilan xabar qilishdir. Shuning uchun amaliyotda operativ hisobdan faqat taxminiy axborotni olish bilan kifoyalanadilar. Lekin bu axborot etarli darajada to`g`ri bo`lishi kerak, zeroki, unga qarab sodir bo`lgan o`zgarishlarning hajmi va tavsifi haqida ishonchli xulosa qilib, xatosiz bo`lgan boshqaruv qarorlarni qabul qilish mumkin bo`lsin.

Operativ hisob korxonaning har xil bo`linmalari - bo`limlari, sexlari, omborlari va hokazolar tomonidan yuritiladi.

Operativ axborot yordamida - menejerlar ishlab chiqarish, foyda bo`yicha topshiriqni bajarilishining borishi, korxonani ta'minlash va mahsulot sotishsi bo`yicha topshiriqlarning bajarilishi, tovar moddiy qiymatliklar zaxirasining darajasi hamda boshqa korxonalar, tashkilotlar, muassasalar bilan hisob-kitoblarning holati va borishi haqidagi ma'lumotlarni olishda foydalanishadi.

Operativ hisob korxonani ishchi kuchi bilan ta'minlanganligi, uning xarakati, xodimlarning malakasini oshirish va boshqalar ustidan nazorat qilish uchun zarurdir. Sexlar, omborlar va boshqa bo`linmalar xodimlari undan ma'lum xo`jalik qismidagi topshiriqlarning bajarilishini borishi haqidagi ma'lumotlar olishadi.

Operativ hisobdan ishlab chiqarish bo`linmalarida sodir bo`layotgan operatsiyalar yoki jarayonlarning borishi haqidagi axborotlarni olishda keng foydalaniladi. Bu yerda u maxsus grafiklar, xabarchi taxtalar va boshqalar

yordamida amalga oshiriladi.

Operativ hisobning ba'zi ma'lumotlaridan faqat korxonaning tarkibiy qismidagina foydalanilmay, ulardan boshqaruvchi organ sifatida ham foydalaniladi. Bunday ma'lumotlar umumlashtirilib, ichki operativ hisobot tarkibiga kiritilishi mumkin. Operativ hisobotning ko'rsatkichlari ayrim tarmoqlar va butun xalq xo'jaligi miqyosida tegishli jarayonlarni borishi ustidan kuzatish va axborotni umumlashtirish uchun xizmat qiladi. Operativ hisobotdan, masalan, mahsulot ishlab chiqarish, xom ashyo bilan ta'minlanganlik, ishga kelish, ekish va hosil yig'ishning borishi haqida va boshqa ma'lumotlar olinadi. Operativ hisobning ma'lumotlari ulardan keyinchalik foydalanishda buxgalteriya yoki statistik hisobda qayta ishlanadi.

Statistik hisob - ommaviy xo'jalik hodisalar to'g'risidagi ma'lumotlarni yig'ish va ishlash tizimidan iborat. Xo'jalik hisobining bu turi butun xo'jalik va uning tarmoqlarining rivojlanish jarayonini o'rganishga yo'naltirilgan. Undan korxonalar, tashkilot va muassasalarda sodir bo'layotgan turli-tuman ommaviy hodisalarni kuzatish uchun foydalaniladi. Uning yordamida xo'jalik faoliyatining turli-tuman miqdoriy va sifat ko'rsatkichlari hisoblab chiqiladi. Sanoatda bundaylarga, masalan, ishlab chiqarish hajmi, o'rtacha ish xaqi, ish vaqtdan foydalanish, mehnat unumdorligi darajasi, o'sishi va hokazo ko'rsatkichlar kiradi. Dastlabki statistik kuzatuvlarning ma'lumotlari tumanlar, viloyatlar va umuman respublika xalq xo'jaligining ayrim tarmoqlari bo'yicha umumlashtiriladi.

Statistik hisob statistika fani - statistika usullaridan foydalanadi. Mustaqil ijtimoiy fan sifatida statistika faqat xo'jalik hodisalarinigina o'z ichiga olmay, jamiyat hayotining boshqa tomonlarini ham qamrab oladi. Jumladan, uning yordamida aholining soni, tarkibi va harakati, xalq xayotining moddiy va madaniy darajasi, uning ijtimoiy hayoti haqidagi ko'rsatkichlar olinadi.

Xo'jalik hodisalari haqidagi ma'lumotlar statistik hisob tomonidan operativ va buxgalteriya hisobi korxonalar, tashkilot va muassasalarda mustaqil ravishda tashkil qilinadigan dastlabki hisobdan olinadi. Ba'zi ma'lumotlar statistik

kuzatuvning alohida shakllari - qayta ro`yxatga olish va tekshirishlar yordamida olinadi. Uzluksiz kuzatib bo`lmaydigan ommaviy hodisalarni tavsiflash uchun dastlab kuzatish usulidan keng foydalaniladi.

Tarmoqlar, xalq xo`jaligi miqyosidagi xo`jalik hodisalarini tavsiflovchi ma`lumotlar asosan maxsus davlat statistika organlari - Makroiqtisodiyot va statistika vazirligining statistika boshqarmasi tomonidan olinadi va ishlab chiqiladi. Dastlabki materiallarni ilmiy ishlash va taxlil qilish olingan ko`rsatkichlarni ular tomonidan yig`ish va guruhlash, o`rtacha sonlar usuli, nisbiy jamlar, indekslar, dinamik qatorlar va shu kabi maxsus usullardan foydalanish yordamida amalga oshiriladi.

Statistik hisobning ko`rsatkichlarini hisoblab chiqish uchun ham barcha mavjud o`lchovlar - natura, mehnat va pul o`lchovlaridan, o`rganilayotgan hodisaning mazmuni va qo`yilgan vazifalariga qarab foydalaniladi.

Buxgalteriya hisobi - ichki boshqarish va tashqi iste`molchilarning maqsadlari uchun joriy va yakuniy axborotni olish bilan korxonalar, tashkilotlar va muassasalarning xo`jalik faoliyati ustidan uzluksiz va o`zaro bog`liq bo`lgan kuzatish va nazorat qilish tizimidan iborat.

Buxgalteriya hisobi yordamida xo`jalikda mavjud bo`lgan har xil turdagi moddiy qiymatliklar va pul mablag`larining miqdori, boshqa korxonalar va tashkilotlar bilan hisob-kitoblarning holati, undagi boshqa resurslarning umumiy hajmi haqida ma`lumotlar olinadi; tayyorlangan materiallar, ishlab chiqarilgan va sotilgan mahsulot hajmi va tannarxi aniqlanadi; xo`jalik faoliyatining moliyaviy natijalari - foyda yoki zarar hisoblab chiqiladi; korxonaning rentabelligi hamda korxonalar va uning tarkibiy qismlarining boshqa qator ko`rsatkichlari hisoblab aniqlanadi.

1.3. Hisob turlarida qo`llaniladigan o`lchovi birliklari

(natural, mehnat va pul).

Xo`jalik yurituvchi sub`yekt faoliyati to`g`risidagi axborotlar, agar barcha hisobga olingan resurslar va xo`jalik jarayonlari hisob o`lchovlarida ifodalansa,

axborotdan foydalanuvchilar ehtiyojini qondiradi.

Hisob o'lchovlar; - xo'jalik resurslari vajarayonlarini o'lchash va hisoblash asosida xo'jalik yurituvchi sub'yektning har xii ehtiyojlari uchun ko'rsatkichlarni shakllantiradigan o'lchov birliklari.

Xo'jalik mablag'larini va jarayonlarini hisobda miqdoriy aks ettirish uchun *natura, mehnat va pul o'lchovlaridan* foydalaniladi.

Natural o'lchovlar - hisob ob'yektlarini og'irlik (kg, ts, t), hajm(m.kub, litr), uzunlik(mm, sm, m, km), maydon (kvadrat, metr, ga) va boshqa o'lchovlarda ifodalash uchun qo'llaniladi.

Natural o'lchovlarda yuritiladigan hisob miqdoriy yoki natural hisob deb ham ataladi. Miqdoriy hisob asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar, o'rnatiladigan asbob-uskunalar, xomashyo va materiallar, tayyor mahsulotlar va boshqa hisob ob'yektlarini natural (fizik) hajmi to'g'risida axborotlar bilan ta'minlashdan iborat. Natural o'lchovlardagi hisob ob'yektlarining ko'rsatkichlari ushbu ob'yektlarning sifat (navi, yaroqlilik muddati, toifasi va h.k.) va miqdor (massasi, uzunligi, hajmi, maydoni va h.k.) parametrlarini tavsiflovchi belgilari bo'yicha bo'linadi. Bunda miqdoriy hisob qo'llaniladigan o'lchovlarga ko'ra butun korxonaga bo'yicha jami resurslar to'g'risida taqqoslama ma'lumotlar bera olmaydi. Hisob ob'yektlarining tavsifini batafsil ko'rsatish uchun shartli natural o'lchovlar qo'llaniladi. Bunda asosiy ob'yektlar kiritiladigan hisob ob'yektlarining natural tarkibi texnik talablar, davlat standartlari yoki boshqa shartlar bilan oldindan belgilanadi. Shartli natural ko'rsatkichlarga ta'mirlash dastgohlarining komplekti, ma'lum turdagi 100 ta juft poyabzal, 100 ta shartli banka konserva va shunga o'xshashlar misol bo'ladi. Natural o'lchovlarning boshqa turlari - shartli (keltirilgan) birliklar, ekspluatatsiya birliklari, ish birliklari kabilar ham mavjud.

Soliq hisob-kitoblarida soliq birligi tushunchasi, ya'ni soliqqa tortish ob'yektining sifat o'lchovi birligi qo'llaniladi. Masalan, yer solig'ini hisoblashda maxsus natural o'lchovlar - gektar, aksiz solig'ini hisoblashda - litr, barrel kabilar qo'llaniladi.

MUNDARIJA

KIRISH.....	3
1. 1-MAVZU: BUXGALTERIYA HISOBIGA KIRISH FANINING PREDMETI VA METODI.....	6
1.1. Xo`jalik hisobi to`g`risida umumiy tushuncha va unga qo`yiladigan talablar	6
1.2. Hisob turlari: tezkor (operativ), statistik va buxgalteriya hisobi.....	9
1.3. Hisob turlarida qo`llaniladigan o`lchovi birliklari (natural, mehnat va pul).....	14
1.4. Buxgalteriya hisobiga kirish fanining predmeti, boshqa iqtisodiy fanlar bilan o`zaro bog`liqligi va buxgalteriya hisobining tadqiqot usullari.....	17
1.5. Buxgalteriya hisobining maqsadi va vazifalari.....	26
1.6. Buxgalteriya hisobining asosiy tamoyillari.....	36
1.7. O`zbekiston Respublikasida buxgalteriya hisobini tashkil etishning me`yoriy-xuquqiy asoslari va ularning ahamiyati.....	40
2. 2-MAVZU: BUXGALTERIYA BALANSI, UNING TUZILISHI VA MAZMUNI.....	50
2.1. Buxgalteriya balansi haqida tushuncha, balansning tuzilishi, mazmun va mohiyati.....	50
2.2. Xo`jalik muomalalari ta`sirida balansda sodir bo`ladigan o`zgarishlar.....	56
2.3. Respublikamiz korxonalarida tuzilayotgan balanslar bilan xorijiy davlatlarda tuzilayotgan balanslar o`rtasidagi umumiy bog`liqlik.....	62
2.4. Balansga tegishli bo`lgan moliyaviy hisobot elementlari.....	69
3. 3-MAVZU: SCHOTLAR TIZIMI VA IKKI YOQLAMA YOZUV.....	77
3.1. Schotlar haqida tushuncha.....	77
3.2. Buxgalteriya hisobining schotlari va uning tuzilishi: debet va kredit, oborot (aylanma)summalri, qoldiq haqida tushunchalar.....	78
3.3. Sintetik va analitik schotlar, ularning tuzilishi va o`zaro bog`liqligi.....	80
3.4. Analitik va sintetik hisob haqida tushuncha, ularning aylanma qaydnomalari.....	85
3.5. Buxgalteriya hisobining schotlar tizimini o`zaro bog`liqligi va iqtisodiy mazmuni.....	94
3.6. Schotlar, ikkiyoqlama yozuv, balansning o`zaro bog`liqligi va oborot vedomostlarini tuzish.....	106

4.	4-MAVZU: BAHOLASH VA KAL`KULATSIYA.....	120
4.1.	Qiymat, baho va baholash tushunchalari, uning turlari.....	120
4.2.	Tannarx va kalkulyatsiya tushunchasi.....	126
4.3.	Tannarxni hosil qiladigan xarajatlar, ularni iqtisodiy mazmuniga ko`ra turkumlanishi.....	129
4.4.	“Mahsulot (ishlar, xizmatlarni) ishlab chiqarish va sotish xarajatlarining tarkibi hamda moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi to`g`risida”gi nizom va uning ahamiyati.....	132
4.5.	Kalkulyatsiya qilish usullari va turlari.....	135
5.	5-MAVZU: BIZNES JARAYONLARI HISOBINING TAMOYILLARI.....	146
5.1.	Biznes va ta`minot jarayonlarining hisobi.....	146
5.2.	4-son Buxgalteriya hisobining milliy standartlariga (BHMS) asosan tovar-moddiy zahiralarini baholash.....	156
6.	6-MAVZU: HUJJATLASHTIRISH VA INVENTARIZATSIYA.....	158
6.1.	Hujjatlashtirish haqida tushuncha. Buxgalteriya hisobida hujjatlarning roli va ahamiyati.....	158
6.2.	Hujjatlarning rekvizitlari.....	167
6.3.	Hujjatlarga yozuvlar qilish va ularni rasmiylashtirishda qo`yiladigan talablar.....	171
6.4.	Hujjatlarning aylanishini tashkil etish.....	175
7.	7-MAVZU. BUXGALTERIYA (MOLIYAVIY) HISOBOTI.....	182
7.1.	Buxgalteriya hisoboti haqida tushuncha, uning ahamiyati va mohiyati hamda tarkibiy tuzilishi.....	182
7.2.	Moliyaviy hisobotni tayyorlash va taqdim etishning kontseptual asoslari (BHMS asosida).....	187
	TEST SAVOLLARI.....	192
	GLOSSARIY.....	214
	ADABIYOTLAR RO`YXATI.....	235